

A következő úti cél északra, kb. 300 kilométerre Huasca de Ocampo. A festői szép tájat bazaltorgonák, több vízese, valamint egy spanyol nemes által épített hacienda (birtok) uralja, ahol az inkák aranyát és ezüstjét olvastatták be, és indították útjára Spanyolország felé (az inkák iránti tisztelem miatt nem írom le a spanyol nemes nevét). A birtok helyén ma egy hihetetlenül gyönyörű és kreatív luxushotel működik, ami nyitva áll a látogatók előtt.

A következő állomás, illetve rendezvény az Equinox, azaz a nap-éj egyenlőség megünneplése volt. Ez a nap (márciusban és szeptemberben is) világszerte a köztéri akciók napja a szabadságért és demokráciáért. Mexikóban most először tartottunk hivatalos megemlékezést. Paolával, aki közben eltörte a lábát, összehívtuk a fiatal és idősebb akcióművészeket, és a Három kultúra terén tartottunk háromórás performansz eseményt.

Az egész napos szervezés és performanszok után, autóval hazafelé jövet egy újabb biztosítóval és Mexikó egészen bizarr ügyintézésével, valamint nagy valószínűséggel egy kisebb maffia csoportjával ismerkedtem meg, sajnos túlságosan közelről. Úgy tűnik, hogy szándékosan okoztak nekünk balesetet, az autónk eleje összetört. Végül a kaland happyenddel végződött, bár egy időre autó nélkül maradtunk. Itt most említést kell tennem a bűnözésről is. Mexikó különböző államaiiban más-más mértékű ugyan, de nagyon magas az erőszakos bűncselekmények száma. Mexikó hírhedt az ún. macsó kultúrájáról. A legkiemelkedőbb és persze leg-

Huasca de Ocampo

szomorúbb, hogy az elmúlt években megnőtt a nők elleni erőszak és gyilkosságok száma (az elmúlt 5 év alatt kb. 11 000 nőt gyilkoltak meg). De míg Guanajuato államban a kőolajvezetékek illegális megcsapolása/megfúrása okozza a legnagyobb gondot, addig északon a kábítószer. Ráadásul, ahogy az nálunk sem ismeretlen, a bűnözés a legmagasabb politikai körökig ér.

Remélhetőleg a tavalyi, történelminek nevezhető választás után itt is változások következnek. Hosszú évtizedek után Mexikónak baloldali elnöke van.

Mivel autó nélkül maradtunk, és amúgy is sok a látványos Mexikóvárosban, végiglátogattam az itteni nevezetességeket. Világszerte az egyik legismertebb antropológiai múzeum mindössze tízperces

sétára van az ideiglenes otthonától. 1994 után újra meglátogattam ezt a fantasztikus múzeumot, és egy egész napot töltöttem az inka, maya, mixték, azték, tolték és más népek történelmi emlékei között. Itt található az ismert 3,5 méter átmérőjű, 24 tonnás azték naptár.

Következő állomás Teotihuacában a Nap- és a Hold-piramis, egy ősi kultúra maradványa. 2100

éve kezdték építeni. Mái folynak izgalmas feltárások a területen. A piramis az egyiptomi Kheopsz-piramis méretének kb. a fele. A máig rejtélyes piramisok a belvárostól 40 km-re találhatók. Hétfégen szinte mozdulni sem lehet, annyi a turista, akiknek, mint nekem is, az a céljuk, hogy megérintsék a hold piramis csúcsát. Mexikóban rengeteg piramis van. Ráadásul itt

(Puebla mellett) található a világ legnagyobb alapterületű piramisa is, a Cholulai-piramis, amelynek a tetejére a spanyolok egy templomot építettek. A közelben található Popocatepetl, időnként óriási kitérőket produkáló tűzhányó tőzszomszédságában feltárás alatt álló piramis Mexikótól alig 100 km-re található.

Következzen Xochimilco (Szosimilko), az azték csatornarendszer. A kilencvenes években jártam itt utoljára Marcos Kurtycz barátommal és családjával, akik meghívtak egy hétfégy csónakázásra. Akkor még nem tudtam, ez mit takar, hiszen internet még nem volt, és a mexikói Berlitzemet (útikönyv) az első napokban ellopták a metró vagy metróbuszon (már nem emlékszem). Az ő emlékére, aki 1996-ban távozott közülünk, látogattam meg újra Xochimilcót. Miután megpróbálták eléríteni és megvesztegetni a taxisofort, megérkeztünk a belvárostól 30 km-re található csatornarendszer 11 kikötőjének egyikéhez. Négy barátommal egy jellegzetes, színes csónakot béreltünk. Meglátogattuk a babaszívet, ami tele van kidobott és megmentett babákkal, elég horrorisztikus látvány. Mariachi zenét hallgattunk, más csónakokról kínált ételt, italt, szuvenírt vásároltunk, és közelebről is megismerkedtünk a kizárólag itt élő kételtű lábas halakkal az axolotlokkal azaz vízi kutyákkal.

A következő részben északra látogattunk a csivavák hazájába, a raramuri őslakosok húsvéti szertartására, La Paz melletti homoksva- tagba, valamint Guanajuatoba.

Juhász R. József

Kisebbségi nemzetek, nemzeti kisebbségek 1919-ben

Az „új Európa” rendszerhibái

Az Elbától keletre az évszázadok kezdetét és végét rendre háborúk és forradalmak jelölik ki. A „hosszú 19. századhoz” képest a – két világháború és a hidegháború, meg a vasfüggöny emléktől terhelt – „rövid 20. század” alig hetvenöt évig tartott. Az „új Európa” történelme a Nagy Háború végén, 1918-ban kezdődött és – háromnegyed századdal később – az 1989-es rendszerváltásokkal, a szovjet birodalom, a jugoszláv föderáció háborús felbomlásával, Cseh-Szlovákia kettéválásával már az ezredforduló előtt véget ért.

A szovjet-orosz állam és a weimari Németország közt, a Finnországtól Görögorszáig húzódó „Köztes-Európában” az első világháború végén 12 új vagy újrászabott nemzetállam jött létre. A versailles-i „új Európa” kisnemzeti, kisállami „viharzónájában” a következő két évtizedben sokféle belső meghasonlás, külső veszély, nagyhatalmi nyomás terelte őket kényszerpályákra, ami 1938–1941-ben súlyos nemzeti tragédiákhoz vezetett. Mindenesetre a történeti államukat helyreállító lengyelek és szlovákokkal és ruszinokkal társuló csehek, vagy a rendkívül sikeres románok és szerbek számára nemzeti történelmük csúcspontja volt és maradt az 1918–1919-es esemény. Hasonlóképpen értékelik

a térség nemzetállami átalakítását a függetlenségüket először kiharcoló finnnek, észtek, lettek, litvánok, albánok. Nem véletlen, hogy a Nagy Háború végének tavalyi centenáriuma alkalmából együtt ünnepeltek a győztes nagyhatalmakkal.

A vesztes nemzetek – németek, osztrákok, magyarok, bolgárok, törökök – ugyanezt igaztalan büntetésként, nemzeti drámaként élték meg. A korábbi államterületeik nagy részének vagy éppen Bulgária esetében a tengeri kijáratnak

történetek emlékezete máig megosztja Európa népeit. A versailles-i, saint germain-i, neuilly-i, sevrés-i és lausanne-i békeszerződések büntető jellege éles ellentmondásban állt a béke-előkészítés során alapulvannak tekintett nemzeti önrendelkezéssel. Mindazonáltal a régió 100 éve fennálló nemzetállami szerkezete – a szörnyű etnikai tisztogatások, konfliktusok, kényszeremigrációk és kényszerasszimilációk történeti teherével együtt – szerves része lett az európai államrendnek.

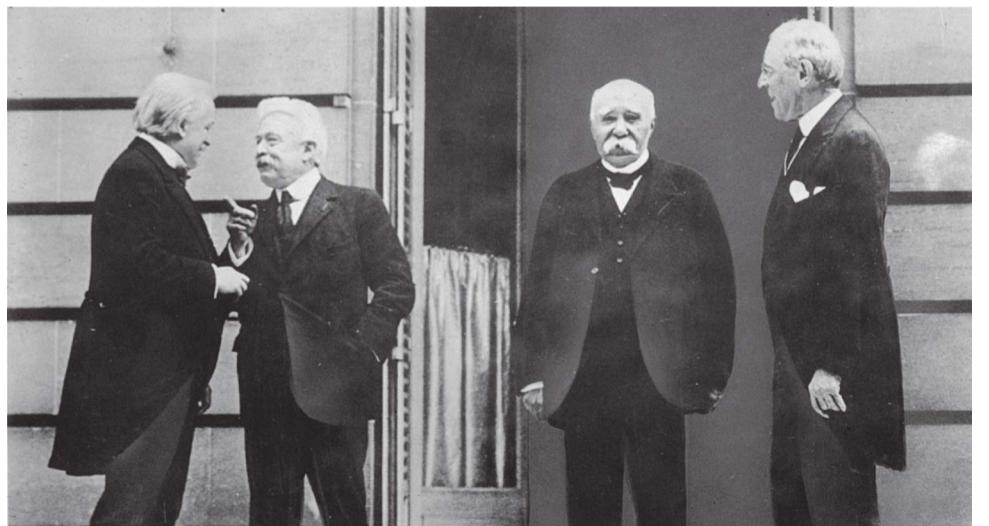
Kisebbségi nemzetek

Nem mindenki volt képes saját államát megteremteni. Az ukránok, fehéroroszok átmeneti, rövid önállósulási kísérletek után szovjet, lengyel fennhatóság alá kerültek. A szlovákok és a ruszinok, a horvátok, a szlovének, a macedónok és a bosnyákok – nevesítve vagy névtelenül, ráadásul jórészt önként, a háború végi alapos mérlegelése alapján – a „csehszlovák” és a „jugoszláv” állam és politikai nemzet részévé váltak. Hogy aztán a két, többszörösen összetett államon belül hamarosan szembetűnjenek a nyelvi rokonságból mesterséges nemzetegységet, politikai tőkét kovácsoló „fajrokonok”, a csehek és szerbek hegemoniaigényével.

A szlovákok autonómiaigényét legerősebben hangoztató Andrej Hlinka a „csehszlovák nemzet”

„A szlovákok autonómiaigényét legerősebben hangoztató Andrej Hlinka a „csehszlovák nemzet” mesterséges konstrukciójában népe „élve eltemetését” látta.

elvesztését nem kárpótolhatta a nemzetállami függetlenség. Rengeteg racionális, tényfeltáró magyarázat, józan értékelés, összehasonlító elemzés ellenére a száz évvel ezelőtt

A Négyek Tanácsa: Lloyd Georg brit, Clemenceau francia, Orlando olasz miniszterelnökök, valamint W. Wilson amerikai elnök (Fotók: Képarhívum)

mesterséges konstrukciójában népe „élve eltemetését” látta. A párizsi békekonferenciára személyesen magával vitt memorandumban a „felszabadított szlovákság” helyett „szabad szlovák nemzetet” követelt. És hamarosan felerősödtek a horvát, macedón, szlovén, ruszin, ukrán autonómiaigények is. A macedónoknál ezek éveken át tartó véres terrorakciókba torkolltak.

Az 1919–1923 közt létrejött versailles-i békerendszer a győztes és vesztes nagyhatalmak közti erőviszonyok átrendezésén túl, erős

nemzetállamok kialakításával próbálta pótolni az éppen felszámolt európai nagyhatalmi egyensúlyt. Az „új Európa” stabilitását azonban kezdettől fogva többféle konfliktus fenyegette. Minden új nemzetállam rövid időn belül kénytelen volt megtapasztalni, hogy a francia, majd egyre inkább a szovjet-orosz és német birodalmak katonai és gazdasági túlsúlya az első perctől kezdve korlátozta szuverenitásukat. A kelet-közép-európai nemzetállamok 109 milliónyi népességének egynegyedét az új államokkal elégedetlen, csalódott kisebbségek

alkották. Ez egyrészt önmagában megkérdőjelezte az önrendelkezési elv érvényességét, másrészt pedig kiélezte a belső etnikai viszonyokat, illetve az anyaországok és a – kisebbségeket másodosztályú állampolgárként kezelő – domicil államok ellentéteit. Az 1920-as évek átmeneti konszolidációja, a nemzetközi kisebbségvédelem és a kétoldalú kisebbségi szerződések kísérletei nem tudták ezeket a szomszédság- és kisebbségpolitikai konfliktusokat rendezni.

A nemzetállami rendezőelv és a kisállami szuverenitás korlátai látha-

tóvá tették a rendszer súlyos dilemmáit és ellentmondásait. Történeti tény, hogy a térség legtöbb nemzeti társadalma – így a magukat egységes nemzetként és nemzetállamként meghatározó csehszlovák és szerb-horvát-szlovén állam kisebbségi nemzeti, a szlovákok, ruszinok, horvátok, szlovének bosnyákok is – közelebb jutottak a politikai részvételi jogokhoz, sok százezeren tudtak azonosulni a két- és többnyelvű nemzetiség és a közös államiság gondolatával, identitásával. Ugyanakkor erős nemzeti társadalmak – elsősorban az osztrák-németek, a birodalmi németek és a magyarok, vagy az albánok, ukránok, fehéroroszkok – milliós nagyságrendű csoportjai kerültek kisebbségi helyzetbe.

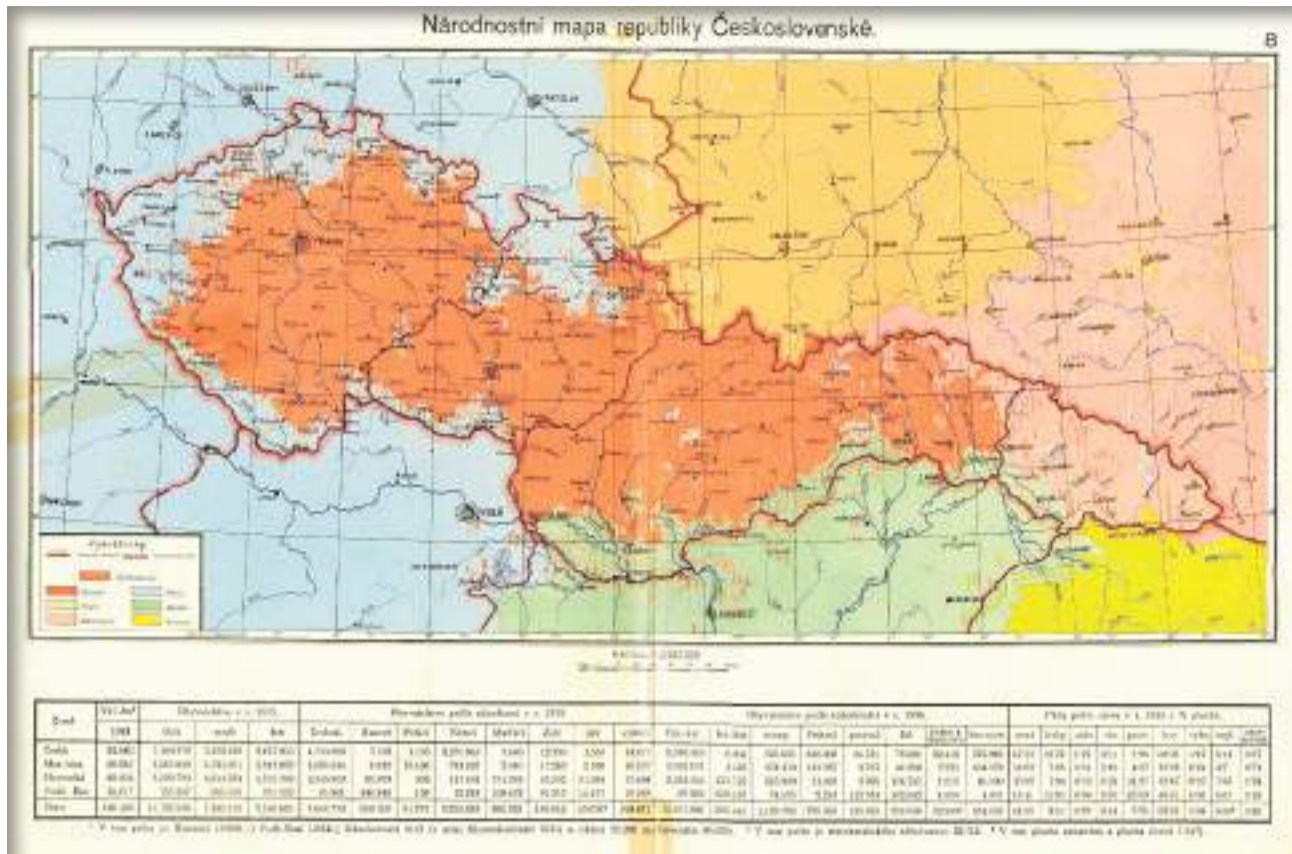
Nemzeti kisebbségek, nemzetközi kisebbségvédelem

A multiethnikus nemzetállamok népességén belül összesen mintegy 80 millió embernek, az érintettek közel ötven százalékának változott meg az állampolgársága. 7,6 millió német és 6,4 millió zsidó, 5,2 millió ukrán, 3,1 millió magyar, másfél millió belorusz és lengyel, egymillió bolgár-macedón és török, s további 20 egyéb százezer főnél nagyobb népcsoport került hátrányos kisebbségi helyzetbe a versailles-i békerendszer részeként meghúzott új államhatárokkal. Az összesen 62 milliónyi európai kisebbségi közül hozzávetőleg 33 millió ember (53%) az Oroszország és Törökország, illetve Németország és Olaszország között létrejött nemzetállamokban élt. A nyugat-európai kisebbségek lélekszáma meghaladta a tízmilliót. A két világháború közötti Szovjet-Oroszország európai területén pedig 12 millióra rúgott a nem orosz ajkú népesség száma, miközben Finnországban és a három újonnan létrejött baltikum-i államban 750 ezer orosz került kisebbségi helyzetbe.

A kisebbségek ügye a régi és új kisebbségi népcsoportok megnőtt politikai súlya cselekvésre készítette magukat a békeszínvonalra, a békekonferencia munkáját irányító nagyhatalmak vezetőit is. Maga Wilson amerikai elnök, aki a békekonferencia első heteiben párizsi tervezet néven újraértékelte korábbi álláspontját, s a születőfélben lévő békerendszer hibáit többé nem a békés revízió lehetőségének nyitva tartásával, hanem a kisebbségvédelem eszközeivel kívánta el- lenyúlózni.

A tartós béke érdekében teendő garanciális feltételekről, az új határok elismeréséhez szükséges lépésekről szólva ez a tervezet lezögezte: „A szövetség minden államtól – független és autonóm államként való elismerését előfeltételként – igényli, hogy vállaljanak kötelezettséget: a hatalmuk alá tartozó valamennyi faji és nemzeti kisebbségnek – jogilag és ténylegesen is – pontosan ugyanazt az elbánást nyújtják, mint amelyet a lakosság faji vagy nemzeti többségi népelemének biztosítanak.” A kisebbségvédelem előtérbe kerülése tehát egyrészt a korábban nagy nyomással felmerült revíziós eljárások háttérbe kerülésével függött össze, ugyanakkor az eredetileg a népszövetségi alapokmány tisztán elvi-elméleti megállapítása helyett az új és a vesztes államok nemzetközi elismerésének egyik alapfeltételévé, nemzetközi szerződéssel szavatolt kötelezettségvállalással lépett elő.

Ennek érdekében Párizsban a kelet-európai és az amerikai zsidó szervezetek 1919 márciusában

1930-as Csehszlovákia nemzetiségi térképe

Népszavazások a határokról: 1919–1920

A békekonferencia egész Európában mindössze hét helyen próbálta alkalmazni a nemzeti önrendelkezés demokratikus eszközét, a népszavazást. Ez lehetett volna az egyedüli módja annak, hogy az érintettek döntésének figyelembe vételével tisztázzák a vitatott területek hovatartozását. A hatból négy Németországot (a dán-német határt, Délkelet-Poroszországot, Felső-Sziléziát és az úgynevezett kasub korridor), egy pedig Ausztriát (Dél-Karintiát, illetve Sopront és vidékét) érintette. További három helyen (Teschen, illetve Árva és Szepes megyék csehszlovák-lengyel vitájában, valamint a belga-német Eupen-Malmedy esetében) feladták a népszavazás lehetőségét.

A saint-germaini békeszerződés területi rendelkezéseit, valamint az Ausztria Németországhoz való csatlakozásának tilalmát felülbírálni kívánó tirol és salzburgi tartományi népszavazásokon 1921 áprilisában-májusában a lakosság 99%-a Németország mellett voksolt. Az osztrák kormány nemzetközi nyomásra kénytelen volt leállítani ezt a belső kezdeményezést. A magyar határok megállapításakor a szomszédos államok között tiltakoztak az Apponyi Albert vezette magyar békeküldöttség által szorgalmazott népszavazásos megoldás ellen. Így a trianoni államhatárokkal kapcsolatosan népszavazásra, a békekonferencián kívül, a velencei jegyzőkönyv alapján végrehajtott 1921. december 14–16-i soproni plebiszcium kivételével – még az oltan esetekben sem került sor, amikor a határ-megállapítás során felmerült viták azt indokolták tették volna.

A genfi Népszövetség allegorikus ábrázolása

létrehozott közös zsidó delegációs bizottság tett nagyon sokat. Felvállalva a többi, nemzeti és vallási kisebbség érdekképviseletét, sikerült elérnie, hogy a békekonferencia főtanácsa foglaljon állást a kisebbségek védelmének ügyében. A főtanács május 1-jei ülésén Wilson kezdeményezésére létrehozták az Új Államok és Kisebbségek nevet viselő bizottságot, amely már másnapra javaslatot készített arról, hogy a német békeszerződéssel egy időben Lengyelországgal alá kell majd írni a területéhez csatolt kisebbségek védelmét garantáló szerződést. Május végén ugyanezt a kötelezettséget Csehszlovákiára is kiterjesztették. Ez a két kisebbségvédelmi szerződésre történő utalás bekerült a versailles-i német békeszerződésbe.

A bizottság meglehetősen kreatív tevékenységet végzett, igen rövid időn belül pontos képet alkotott az új és vesztes államok kisebbségeinek helyzetéről, a nemzetközi szabályozásnak alvetett állampolgársági, nyelvhatalmi, oktatási, felekezeti jogokról. Javasolták, hogy a kisebbségvédelmi szerződésre Lengyelország és Csehszlovákia mellett kötelezzék Jugoszláviát, Romániát és Görögországot is. A vesztes államok pedig a kisebbségvédelmi szerződés szövege kerüljön bele a velük kötött békeszerződésbe.

A rendkívül gyorsan és hatékonyan dolgozó bizottság ugyanakkor kezdettől fogva kizárta a területi

autonómiaformák alkalmazásának lehetőségét, mondván, hogy az új államok helyzetét aligha lehet az államok általános típusú autonómiaikkal biztosítani. A kulturális autonómia lehetőségét elvben fenntartotta, például az erdélyi szászoknál és székelyeknél. A kisebbségi szerződések az új államok függetlenségének elismeréséből kiindulva kötelezi őket az élethez való jog és a szabadságjogok, az állampolgársági jogok nyelvi, faji vagy vallási különbségtétel nélküli biztosítására, az állampolgárság megválasztásának elismerésére, a törvény előtti egyenlőségre, a polgári és a politikai jogok szavatolására.

A szabad nyelvhasználatot mindazonáltal „a magánérintkezésre, a kereskedelemre, a vallásgyakorlásra, a sajtóra és egyéb kiadványokra, valamint a nyilvános rendezvényekre, a bírósági eljárásra korlátozta. S ami talán a legfontosabb volt, a kisebbségek szabadon alapíthattak iskolákat, egyesületeket, s a nagyobb arányban koncentrált közösségek számára pedig az anyanyelven folyó alapiskolai oktatást is biztosította. A nagy számú lengyelországi zsidóság számára a zsidó iskolák megszervezésére, a vallási ünnepek megtartására is jogot adott.

Emberarcú nacionalizmus

A területi-tartományi autonómia bevezetését a csehszlovák ki-

sebbségvédelmi szerződés egyedül Kárpátalja részére biztosította. Az igen kemény román ellenállás le-törését követően, 1919. december 9-én aláírt román szerződésben pedig a már említett székely és szász közösségek számára írta elő a román állam ellenőrzése alatt „a

helyi autonómiát iskolai és vallási ügyekben”. A bizottsági indoklás pedig kiemelte, hogy „a szász és székely enklávék léte Erdélyben kívánatosá teszi számukra kismértékű kulturális autonómia megadását, hogy közösségi tradíciójuk és erős lokális kötődésük harmonizálódjék az állami patriotizmussal, ahelyett, hogy konfliktusba kerüljenek azzal”.

A népszövetségi eljárásrend alá került kisebbségvédelmi szerződések körül az 1920-as években hatalmas viták zajlottak. A panaszjárás keretében a kisebbségi memorandumok száza próbálták a jogokat hatékonyan érvényesíteni. A kisebbségvédelmi rendszer sajnos végig igen alacsony határfokkal működött. Pedig elvben alkalmas lehetett volna arra, hogy az érintett államok jogrendjének részeként pozitív irányba tereljék a kisebbségi gyakorlatot.

A kelet-közép- és délkelet-európai nemzetállamok közül a legmesszebb kétségkívül Csehszlovákia jutott a kisebbségi jogok tekintetében. Ugyanakkor még a masaryki Első Köztársaság sem volt képes elszánni magát a szlovák és a kárpátaljai rutén autonómia megvalósítására, sem a 3,3 millió német, a közel nyolcszázezer magyar és a cseh-sziléziai lengyel kisebbség közösségi jogainak biztosítására.

A csehszlovák demokrácia „emberarcú nacionalizmusa” képtelen volt a rendelkezésre álló húsz esztendő alatt érdemi integrációs folyamatokat elindítani a két kisebbségi nemzet, a szlovákok és a ruszinok, még kevésbé a három nagy lélekszámú nemzeti kisebbség körében. Mindez az 1938–1939. évi súlyos nemzetközi válság hónapjaiban előbb a szudétánémet kérdésnek Hitler által Münchenben kikényszerített nemzetközi „megoldáshoz”, s a szlovák és a ruszin autonómia kikiáltásához, a lengyel és a magyar többségű területek leválasztásához, végül az Első Köztársaság megszűnéséhez vezetett. Az „új Európa” belső rendszerhibáit nem sikerült békés eszközökkel kijavítani, ami a második világháború poklába taszította az egész térséget.

Szarka László

Az írás az NKFI „Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben” című kutatási program keretében készült.

Nemzetállami alkotmányok

Az 1920-ban elfogadott csehszlovák, lengyel, osztrák, az 1921. évi jugoszláv, illetve az 1923. évi román alkotmány azonban egységes nemzetállamként határozta meg az egyes országokat. Egyedül a csehszlovák alkotmány fogadta el és építette be, a nyelvi jogok tekintetében pedig részben meg is haladta a kisebbségvédelmi szerződéseket. Prága ezen kívül Ausztriával és Lengyelországgal kétoldalú kisebbségvédelmi szerződéseket is kötött. Az 1921. június 28-i jugoszláv alkotmány ezzel szemben igyekezett korlátozó értelmezést adni a kisebbségvédelmi szerződéseknél. Belgrád kezdettől fogva ellenezte a kisebbségi politikai pártok létrehozását, korlátozta az anyanyelvű oktatást és kulturális életet, nem tették lehetővé az országos kulturális és közművelődési egyesületek létrehozását. Ezzel együtt a jugoszlavizmus ideológiája még a csehszlovákizmusnál is zsákcúcsabbnak bizonyult. Különösen horvát részről utasították el „jugoszláv nemzet” gondolatát, ami az ország összalakosságán belül kisebbséget alkotó szerbység pozícióját kezdettől fogva meggyöngyöztette.

Az 1923. évi romániai alkotmány pedig egyszerűen figyelmen kívül hagyta az ország nem román kisebbségi közösségeit. Pedig a több mint kétszerezére nőtt Román Királyság területén 1930-ban a népességnek mindössze 71,9 százaléka volt román. A romániai diszkriminatív és asszimilatív kisebbségpolitikai gyakorlat ellen az ország magyar, ukrán, zsidó, bolgár és orosz kisebbségei rövid tíz év alatt közel 50 beadványt nyújtottak be a népszövetségi kisebbségvédelmi panaszjárás keretében.